

Hikmet Kıvılcımlı

**Marks-Engels
Hayatları**

Üçüncü Baskı
Haziran 2013

DERLENİŞ YAYINLARI: 60

Birinci Baskı: Marksizm Bibliyoteği 1935

İkinci Baskı: Tarihsel Maddecilik Yayınları 1970

Üçüncü Baskı: Derleniş Yayınları Haziran 2013

Kapak Düzeni: Rıza Güner

DERLENİŞ YAYINLARI:

İnebey Mah. İnkılâp Cad. Oto Han: 55/129

Aksaray, Fatih/İSTANBUL

İnternet Adresi: www.derlenisyayinlari.org

e-posta: derlenisyayinlari@derlenisyayinlari.org

Derleniş Yayınları Sertifika No: 14005

ISBN 978-975-7346-57-9

Baskı: HERMES OFSET

www.hermesofset.com.tr

Kazım Karabekir Cad. 39/16

0312 384 34 32 Ankara

Matbaa Sertifika No: 14847

İÇİNDEKİLER

İkinci Baskıya Önsöz	11
Marks ve Engels.....	15
Karl Marks'ın yetişmesi.....	16
Aile.....	16
Çevre.....	17
İlköğrenim.....	19
Üniversite.....	20
Friedrich Engels'in Yetiştirilmesi	21
Aile.....	21
Çevre.....	22
İlköğrenim.....	23
Hayat.....	23
Devrimde Birleşme	25
Marks	25
Engels.....	26
Zaman	26
Marks	27
Engels.....	28
Üç işçi	28
1845'ten Sonraki Hayat ve Faaliyet Şeması	30

Türkiye ve Marks-Engels.....	36
Marks'ın Özelliklerinden	39
Bünye	39
Çalışma tarzı	40
İş süresi	42
Günlük hayat.....	44
Geçim.....	45
Odası	49
Kitapları	50
Aile.....	55
İtiraflar	57
Hastalık	58
Ölüm	60
Engels'in Özelliklerinden	63
Bünye	63
Mizaç	64
Alçakgönüllülük.....	65
İşbirliği.....	66
Arkadaş Sevgisi	68
Fedakârlık	69
Bilim ve Pratik	71
Çalışma	73
Ölüm	76

İkinci Baskıya Önsöz

1925'ten 1935'e dek Türkiye'de Sosyalizmin her türlü kanuncul düşünce ve davranışı tam 10 yıl yerin altına itilmişti. Basın Kanunu, gazete çıkaracak adamın neredeyse bugünkü değerle, milyoner olmasını emrediyordu. Kitap çıkarmak için kapitalist olmak şart koşulmamıştı. Yalnız, bir kitap iktidarın hoşuna gitmezse, o kitabı yazan kadar, basan matbaa da suç işlemiş sayılıp “**Adaletin pençesine**” veriliyordu.

Adaletin ne “**aslan**” olduğunu herkes biliyordu. Onun “**pençesine**” düşmek hiçbir matbaacının işine gelmezdi. Bu yüzden bütün matbaalar, siyasî polisle dünyada eşine rastlanmadık bir içten işbirliği yapıyorlardı. Yoksa anaları ağlatılırdı. Anayasada “**sansür**” yasak edilmişti. Ama her matbaacı, başını durup dururken belâyaya sokmak istemiyorsa, bastığı kitabı sansür etmekle görevliydi. “**Ben ne bilirim kitabın ne yazdığını?**” diyemezdi. Türk Ceza Kanununca: Kanunu bilmemek, kimseyi cezadan kurtara-

mazdı. Bileydi!

Ya kitap basılmadan müsveddeleri gizli polise gösteriliyordu yahut kitap basıldıktan sonra, daha satışa çıkarılmadan gizli polisçe toptan alınıp en hafifinden yok ediliyordu. Bu sonuncu metot daha uygun bulunuyordu. Kitabı yazan meteliksiz takımın elinde avucunda bulunan varını yoğunu harcaması, ayrı bir para cezası gibi kesiliyordu.

Matbaacının sansüründen, gizli polisin ya sansüründen ya müsaderesinden [zoralmından] kurtulmuş bir kitap piyasaya sürülebiliyorsa, bunun anlamı açıktı: o kitabı yazan, hep “adaletin pençesinde” inim inim inletilecekti! O yüzden, pek çok yazar, Abdülhamid’in **Sansür**’ünü arar olmuşlardı.

Çünkü İstibdadın sansürü hem açık, hem huyu suyu belli bir heyetçe yapılıyordu. Şimdi sansürün katmerlisi vardı. Ayrıca da insanın parası, toplatılacak bir kitap için çarçur ettiriliyordu. İstibdadın sansürü daha dürüst davranıyordu. Kitabın içinde beğenilmeyen sözleri siliyor, yazarı suç işlemiş duruma düşmekten kurtarıyordu. Cumhuriyetin “**Hürriyet-i Matbuatı**” (Basın Özgürlüğü): insanın hem yazısına, hem parasına, hem de canına bir tuzak kuruyordu.

İşte 1935 yılları bu şartlar altında “**Marksizm Bibliyoteği**” adıyla bir seri yayın yapıldı. Bu seri yasaklanırsa, onun yerine geçmek üzere, her kitabın arkasına bir de:

“**Tarihî Maddecilik Kütüphanesi**” diye yedek seri, adı takıldı. Bugünkü “**Tarihsel Maddecilik Yayınları**”, 1939 yılı Yavuz’un çelik sintinesinden denizin dibine indirilen “**Tarihî Maddecilik Kütüphanesi**”nin yeni-arı-öz Türkçesi ve dolaysız süregelişidir.

Kaç kitabın **Sansürle**, kaç kitabın **Baskınla** yok edildiğini biz de unuttuk. Çıkanlar arasında “**Marks-Engels Hayatları**” adlı özetçiği Nâzım pek istemişti. Çıkmasıyla, satılmaya fazla meydan verilmeksizin yitmesi ve bitmesi bir oldu. “Namuslu Tüccar” Kitapevleri, seri yayınlarımızı “camekâna koymak” şöyle dursun, eşiğinden içeriye atlatmıyorlardı. Daha becerikli olanları kitapları bir eliyle bizden alıyor, öbür eliyle gizli polise veriyorlardı.

O yüzden, vaktiyle gün ışığına çıkabilmiş olan kitapların çoğundan bugün birer tanecik olsun elimizde yok. “**Marks-Engels Hayatları**” kitapçığı da o kayıplara karışanlardandı. Bakın şu işe (bu satırları tam yazarken kapı çalınıp mektubu gelmekle adını sanını hatırlatan) “**Tunali**” bir dost o kitapçığı saklayabilmiş. Zahmet edip getirdi. Genç arkadaşlar ikinci baskısını tam 35 yıl sonra yapıyorlar.

Kitapçık, çok daha geniş bir yazının her yanı kesilerek budanmış özetidir. Kimi yerlerde sözün ansızın kısılması, kimi yerlerde birden başka konuya atlanması; o acımasız budama ameliyatının kapanmış yara izleridir. 35 yaşına

basmış bir yazı, artık bizden çıkmış, bugün pek moda olan “**Bağımsızlık**” niteliğini kazanmıştır. Onun bir satırına bile dokunmaya hakkımız yoktur. Yalnız çok gayretli bir arkadaş, kimi Osmanlıca sözcükleri yeni sözcüklerle değiştirmek zahmetini lütfetti.

35 yaşında insanların bir ülkede ihtilâl yapıp **Devlet Başkanı** oldukları çağdayız. 35 yaşındaki kitapçığın kılına dokundurtmamak hakkıdır. O hakka saygı gösterdik. Bu bakımdan “**Marks-Engels Hayatları**” kitapçığı - mahkemede yemin eden tanıklar gibi- “**Gördüğünü hiçbir şey saklamadan, bildiğini hiçbir şey katmadan**” nasılsa öylece söyleyeceğine “**namusu üzerine söz**” vermiş bir 1935 şahidi ve şehididir.

Gerçi “**Tarihsel Maddecilik Yayınları**” ayrıca: “**Karl Marks’ın Özel Dünyası**” kitabını çıkardı. Marks için daha genişçe ayrıntı isteyenler oraya bakabilirler. Ama şimdi çıkan kitapçık, o bütün bir bilinçli ömür boyu tek vücut, tek beyin, tek ruh olup çalışmış iki yoldaşı sayfalarda da ayırmamış olmak kadirbilirliğini taşıyor.

Bu meziyetiyle: **Gerçek** düşünce ve devrim arkadaşlığının ne olabileceğini, Bilimcil Sosyalizm kurucularının eşsiz birliğinde ve ölümsüzlüğe eren candan kaynaşmasında yeni kuşağa kısaca sezdirebilir, azıcık örnek verirse, kitapçık görevini yerine getirmiş sayılır. Ve bu 35 yıl sonra dirilişi, okurlar ona çok görmezler.

07.11.1970

Marks ve Engels

Karl Marks'ın en sevdiği söz, Lâtin şairi **Terentius**'un şu cümlesiydi:

“İnsanım! İnsancıl olan hiçbir şey bana yabancı kalamaz.”

Marks ve Engels'in bütün hayatlarını anlatmak ne mümkün... Biz bu iki büyük adamın ancak şu; **“İnsanım”**, diyen taraflarına kısaca işaret edeceğiz. Marks ve Engels'in hayatı, en az bir yüzyılın tarihidir. Ve bu yüzyıl, kasırgalı sosyal altüstlükler ve harikalar devridir. Koca bir devir, burada, üç beş sayfayla çizilemez.

Marks ve Engels... “ve” si fazla: Mark-Engels!.. Onlar, daima “bir” adam oldular. Eğer, bir gün onların destanı yazılacak olursa, eminim ki söze şöyle başlanacaktır:

“Vaktiyle Marks-Engels adında bir insan vardı. Fakat o ne büyük, o ne çok insandı.”

Karl Marks'ın yetişmesi

Marks, 05 Mayıs 1818'de Ren ırmağının suladığı **Tri-er** kasabasında doğar. Anası, 12'nci Yüzyıl'da Felemenk'e gelip yerleşmiş Macar Yahudilerinden. Dedeleri haham. Babası avukat Heinrich Marks: Yahudilere karşı yapılan aşağı kast muamelesinden kurtulmak ve yüksek sosyete içine karışabilmek için, 1824'te dinini değiştirerek Hıristiyan olur.

Aile

Marks'ın üzerinde ilk etkileri yapan şüphesiz ailesidir. Fakat onun "aile"si bir değil, âdeta ikiydi:

- 1- Kendi baba evi;
- 2- Baron Ludwig von Westphalen evi.

Baron'un kızı Jenny ile oğlu Edgar, Marks'ın çocukluk arkadaşlarıdır. Sonradan: Jenny, Marks'a hayat yoldaşı, Edgar, Prusya hükümetine nazır [bakan], yani Marks'a düşman olacaktır.

Marks'ın babası, serbest fikirli bir bilim ve sanat âşığıdır. Oğluna Locke gibi İngiliz materyalistlerini, Racine, Voltaire, Diderot gibi ileri fikirli Fransız yazarlarını okuttu; Bu suretle Marks, insan fikirlerinin anadan doğma gelmediklerini öğrendi.

Baron von Westphalen, yarı Alman, yarı İskoçyalı bir asilzade sıfatıyla, Marks'a romantik edebiyatın çeşnisini tattırdı: Homeros ve Shakespeare gibi... Marks'ın kızı Eleanor: **“Bu yazarlar, onun daima en sevdiği yazarlar olarak kaldılar.”** der. Gerçekten Markslar, ailece Shakespeare'i ezbere bilirdiler.

Marks, ilk eseri olarak **“Demokrit ve Epikür'de Doğa Felsefesinin Farkı”** kitabını, “evlâtlık aşkı” beslediği Baron'a ithaf eder. Onun “Derinden derine kani idealizm”ine hayrandır. Fakat bu hayranlığa yakından bakıl-sın. Marks için idealizm: **“Geriletici hayaletlerin gölgesi önünde asla gerilememiş”** olmaktır; Prometheus'un Allahlara isyanı gibi bir idealistliktir. Aynı eserin önsözünde, Prometheus Allahların hizmetkârı Hermes'e bağırıyordu:

“-Emin ol ki ben, şu sefil akıbetimi, senin uşaklığınla asla değiştirmeyeceğim; gerçekten ben, Baba Zeus'un uşağı ve habercisi olmaksansa bu kayanın üstüne mihlanmaya, fazla değer veririm.”

“Felsefe takviminin evliya ve şehitleri içinde Prometheus ilk safı tutar.”

Çevre

Fakat birçok insan gibi Marks'a da, hayatını belirle-
diren ilk hız, ailesinden ziyade içinde büyüdüğü sosyal
çevreden gelir. Aristokrat ve zengin Yahudiler hep Ham-
burg ve Frankfurt gibi ticaret merkezlerinde bulunur. Tri-
er Yahudileri fakir fukara takımıdır. Bu yüzden, Yahudi-
ler aleyhindeki bütün eziyetler bu biçarelerin başında pat-
lar. İlk gazeteciliğe girerken yazdığı **“Yahudi Mesele-
si”**nde, Marks, âdeta yüz yıl önceden Hitlerizme şu cevabı
veriyordu:

**“Tanımı gereği, Hıristiyan: teori yapan Yahudi
oldu; Yahudi ise, dolayısıyla pratik Hıristiyandır ve
pratik Hıristiyan tekrar Yahudi haline gelmiştir.**

**“Yahudinin hayal edilen milliyeti, bezirgânın, Pa-
rababasının milliyetidir.**

**“Toplum Yüdaizmin ampirik esasını, yani alışve-
riş ve şartlarını ortadan kaldırmayı başardığı gün,
Yahudi imkânsız bir şey olur.**

**“Yahudinin sosyal kurtuluşu demek, toplumun
çiftlikten (Yüdaizmden) yakasını kurtarması de-
mektir.”**

Renani, Almanya'nın en sanayici bölgelerinden biriy-
di ve hâlâ da öyledir. Lâkin Trier, o zamanlar henüz Orta-
çağı yaşamakta. Etraf bağlık bahçelik... Nerede asma,
orada üzümün kızları ve oğulları: Marks'ın şarap aşkı bu
bağlarda başlar. Fakat Marks, hiçbir şaraptan almadığı

asıl büyük sosyal aşkını da gene Trier bağlarından alır: Oradaki küçük köylü, Ortaçağ şartları içinde çabalar. Marks, civar köyleri bol bol gezer. Temiz havayla birlikte ciğerlerine, çalışkan köylünün derin yoksulluğu da siner. İhtimal ilkin o bunun farkında bile değildi. Nitekim ilk gazeteciliği sırasında kendisine “komünist” dedikleri zaman, o komünizmin ne olduğunu bilmiyordu. Fakat nedense, **Ren Gazetesi** ile büyük arazi sahibi kır ağalarına saldırıyor ve güçlü mücadeleyi beceremeyen pısrık burjuvaziyle alay ediyordu.

İlköğrenim

Marks’ın ufaklığı hemen hiç bilinmiyor. 12 yaşından 17’sine kadar Trier Lisesi’ne gider. Okul hayatı için kızı Eleanor der ki:

“Arkadaşlarının hem sevdikleri, hem de pek ürkükleri Karl Marks -seviyorlardı, çünkü daima bir muzipliği cebinde taşırdı; istihzadaki mahareti yüzünden de ürküyorlardı- okulun alışılmış göreneğini izledi.”

O zamanki Almanya’da lise, geçmişi temsil eder; hukuk, ahlâk, tarih gibi eski manevî ruh bilimlerine önem verirdi. Bununla beraber öğrenim, babadan aldığı maddeci zevki Marks’ın zihninden silemedi. Bir gün hocası, öğrencilere, büyüyünce ne olmak istediklerini, ödev şeklinde sordu. Marks’ın cevabı enteresandır. İnsanın meslek

seçmekte serbest olmadığını; gerek ihtisas ve gerekse hayat yolunun daha önceden, hemen kestirilemez birtakım nedenlerle çizildiğini anlatıyordu. Ne kadar realist ve tarihçil determinizme doğru bir sezgi, değil mi?

Üniversite

Marks, liseden sonra Bonn Üniversitesi'ne girdi. Fakat ancak bir sömestr kaldı. 1836 Ekimi'nde Berlin Üniversitesine geçti. Orada, edebiyat, hukuk ve bilhassa felsefeye sarıldı. Bir sene sonra babasına yazdığı 10 Kasım 1837 tarihli mektubundan bir parça:

“Reel ile ideal (olan ile olmalı) arasındaki idealist zıddiyet karşına büyük bir engel gibi dikildi... Yavaş yavaş idealizmi bırakıyorum. Fikirleri bizzat realite (olanlar) içinde aramaya başlamış bulunuyorum.”

Marks, artık bilimin şarkısını söylüyor... Ona göre şiiir, ancak bu coşkun şarkıya ara nağmesi, “peşrev” olabilir. 1837 yılından beri “Genç Hegelciler” arasındadır: **Doktor Klub**'e devam ediyor. O devirde hissedilen devrimci mayalanışın nedenlerini arıyorlar, sollaşıyorlar.

1841'de, Marks, adı geçen ilk felsefe eseriyle doktora tezini veriyor, hayata atılıyor.

Friedrich Engels'in Yetişmesi

Engels, 28 Ekim 1820'de, Marks'tan iki yıl sonra, fakat gene Ren ırmağının suladığı Barmen şehrinde dűnyaya geldi. Bu ırnak, iki şehir gibi, iki adamın da, daha doğarlarken alınıyazılarını birleştiriyor gibiydi.

Aile

Engels'in babası, Ermen ismindeki dostuyla birlikte, Barmen ve Manchester'da iki fabrika açmıř zengin kapitalistlerdendir. Ailesi, bir rivayete gűre, Almanya'ya iltica etmiř Hűgnolardan Anj isimli bir Fransız'ın neslidir. (Hűgno [Huguenot], Almanca "Eidgenosse: Yeminli Yoldařlar" sűzűnden gelme ve Kalvinist mezhebi taraftarlarına verilmiř bir isimdir.) Fakat Engels'in ana babası, bu rivayeti kesinlikle reddederek, kendilerinin soyca sırf Alman ecdatlı [atalı, cetli] olduklarını ispata uđrařırlar. Muhakkak ki, Engelsler ailesi 16'ncı Yűzyıl'a kadar çıkar. Hatta bizim Engels, elinde zeytin dalı tutan

bir melekle süslü bir arma altında dünyaya gelmiştir. Zeytin dalı ve melek resmi barış işareti olduğuna göre, Engels ailesi besbelli zorba derebeylerden değil. Anlaşılan ismin Engels (ange-anj yani melek) oluşu da bundan. Belki de bu asil aile Ren tacirleri arasında burjuvalaştıkça melekleşmiş yahut tanınmış bir mevki sahibi oldukça aristokratlaşmıştı. Her ne ise... 17'nci Yüzyıl'dan itibaren görüyoruz ki, Engels ailesi, gayet zengin, gayet kozmopolit eğilimli eski şayak fabrikatörleri sırasındadır.

Çevre

Marks ailesinin tersine, Engels'in babası koyu muta-assıp [bağnaz] bir Protestan dervişiydi. Para işlerinden boş kalan her anını zikr ü takva (koyu dindarlık işleri) ile geçiriyordu: tıpkı, ticaret ve sömürüyle para yığmak gibi bir "Hidayet-i Rabbaniye" (Hak Yoluna Erişme) ilhamını insanlarda İncil-i Şerif imanı kadar kökleştiren eski Kalvinistler gibi... Tabii ufak Engels bu etkiden ilkin kurtulamazdı.

Yalnız, köy çevresinde büyüyen Marks'ın gene tersine olarak, Engels'in sanayici bir bölgede oturması imdadına yetişti. Essen gibi bir maden sanayi merkezine yakın olan Barmen, Kuzey Ren'in pamuklu endüstri merkeziydi. Sanayi ve ticaret hayatı her zaman daha hareketli ve değişkendi. Bu yüzden Engels, daha az klasik eğitim yolların-

dan geçerek, daha çabuk hayata atıldı, gürültülere karıştı, hatta daha erken komünist oldu.

İlköğrenim

Engels ilköğrenimine Barmen’de başladı. Elberfeld Real Okulunda tahsilini bitirdi. Bu okul da Marks’ınkiyle zıttı: Real School, hayat mektebi demektir. Filozof ve profesörden ziyade, hayat adamı yetiştiriyordu. Engels orada, ekonomi, ekonomi tarihi, etnoloji gibi yeni bilimlerle doğa bilimlerini öğrendi.

Engels bir ara üniversiteye girmeyi düşündü. Fakat aile işlerinin icaplarını [gereklerini] de atamazdı. Klâsik eğitimden hoşlanmayan Engels ile onu çekirdekten yetiştirme bezirgân görmek isteyen babası, ilk ve son defa olarak bir noktada birleştiler: 17 yaşına basan Engels, Almanya’nın en ticarî merkezlerinden biri olan Bremen’e yollandı. Orada üç yıl tüccar yamaklığı yapacaktı.

Hayat

Engels dindar geldiği Bremen’de, zamanın devrimci yazarlarından kendi memleketlisi Heinrich Heine ile Ludwig Börne’nin etkisine kapıldı. Böylece softa babanın oğlu çarçabuk zındıklaşmıştı.

19 yaşına gelen Engels, artık silaha sarılır gibi kaleme sarılmış, serbest düşünceli Alman demokratlarından. İlk işi kendi kendini inkâr etmek veya ricat yolunu kes-

mek oldu. Yani içinden çıktığı çevreyle kendi arasındaki köprüyü havaya uçurdu: Oswald takma imzasıyla çıkan yazıları çocukluk çevresini acı acı kırbaçlıyordu. Sonra Wupperthal mektupları gelir. (Wupper, Barmen ile Elberfeld arasındaki vadinin adıdır.) Bu yazılar, bütün o semtleri ve tanınmış kişilerini gayet iyi anlatmaları bakımından dikkati çekti.

Yıl 1841. 20'sine adım atan Engels, kaleme sarıldığından daha bir ateşlilikle silaha sarıldı. Zengin bir fabrikacının oğlu sıfatıyla Berlin muhafız topçusuna gönüllü yazıldı. (Sonradan, Sedan Savaşı'nın sonucunu önceden haber vermekle, "General" lâkabını hak etmesi böyle başlar.)

Devrimde Birleşme

Yıl 1841 ilâ 1842. Berlin: Marks-Engels oradalar.

Marks

Bir top gibi ağır... Babasını gömdüğü 1838 yılından beri, üniversitenin çalışma odasında. Kitaplardan başını kaldırmayarak profesörlüğünü bekliyor.

Marks'ın dostlarından Moses Hess, 2 Eylül 1841 tarihinde [Berthold] Auerbach'a yazdığı mektubunda diyor ki:

“(...) En büyük ve belki de en gerçek çağdaş filozof Dr. Marks -benim putumun adı budur- henüz gepegenç bir adamdır. Ortaçağ politikasına ve dine son can alıcı darbeyi o indirecektir. O, en derin felsefi ağırbaşlılığı en keskin espri ile birleştirmiştir. Rousseau, Voltaire, Holbach; Lessing, Heine ve Hegel'in bir tek insanda birleştiklerini tasavvur et [düşün-göz önüne getir], amma birleştiklerini diyorum, üst üste

yıldıklarını değil: O zaman, Marks'ın ne olduğunu anlarsın..."

Bu ejder, henüz 23 yaşına basan Karl Marks'tır!

Engels

Bir gülle gibi atılan... **"Schelling'in İfşaat Felsefesi"** adlı broşürü, Bakunin'in (Rus anarşistinin) sanılıyor. Gönlü azgın Fransız devrimcilerinin hayaliyle tutuşmuş. Dilinden Fransız Devrimi'nin Marşı Marseillaise düşüyor. Tanrısından bir dileği var: Fransız Devrimi'nin idam satırı olan giyotine boynunu kopartmak!

O sırada, Feurbach'ın **"Hıristiyanlığın Özü"** adlı eseri, çıktı. Birdenbire "insan, felsefenin merkezî konusu haline geldi" ve birçok sol genç gibi Marks ve Engels de, aniden materyalistleştiler. Âdeta bir meydan savaşı bekliyorlar.

Zaman

Çok beklemezler. Doğu Avrupa'da 1848 devrimleri yaklaşmakta. İşçi Sınıfı siyasî mücadeleye girmekte. İngiltere'de makine düşmanı hareket yerine, 1836'da devrimci **Chartist** hareket geçer. Fransa'da 1831'de Lyon ipek işçisi; **"Ya çalışarak yaşamalı, ya çarpışarak ölmeli"**, diye ayaklanır. Paris'te Alman, Belçikalı, İsviçreli işçilerin de girdikleri Blanqui Derneği 1839'da hükümet darbesi yapar. Sonuçta: müebbet kürek cezası, ecnebler [yabancı-

lar] hudut dışına... Ren bu hareketlerin burnu dibinde... Zaten uzun süre Napolyon idaresinde Fransız Devrim kanunlarıyla idare edilmiş bir yerdir. Marks-Engels o yerde yetişirler. 1818'den beri gelen Alman özgürlük eğilimi 1831'de kovuşturmayaya uğrar. Kaçanlar 1834'te Paris'te **“Demokratik Cumhuriyetçi Sürgünler Derneği”**ni, 1836'da **“Gizli Doğrular Derneği”**ni kurarlar. 1844'te başlayan ekonomik kriz, hatta “Polis Komiseri”ni bile komünistleştirir. **Manifesto**'nun dediği gibi: **“Avrupa'ya bir hayalet taklaş olmuştur*. Komünizm hayaleti.”**

Marks

Devrime sırf bilim yoluyla gelinebileceği kalp [sahtegeçersiz] bir iddiadır. Tam tersine, devrim bilimine, mücadeleye yol açar. Marks ve Engels buna örnektir.

1842'de müstebit [zorba] hükümet Marks'a üniversite kapısını kapayınca, o da hayata atıldı. Arnold Ruge'nin **Alman Yıllığı**'na yazdığı sansür makalesi yasak edilir. Liberal Ren burjuvalarının **Ren Gazetesi**'nde 1842'den 43'e kadar çalışır. Fakat Mazel köylülerini savununca kendisine komünist denilir. Çekilir. **Hegel'in Hukuk Felsefesi**'ni eleştirirken, hukukçul ilişkilerin insan ruhundan değil, sivil toplumun ekonomik ilişkilerinden çıktığını görür. 1843 Haziranı'nda evlenir; Kasım'da Paris'e gider.

* Taklaş olmak: Başına bela olmak.

Sosyalistlerle sabahlara kadar tartışır. Ruge ile birlikte **Fransız-Alman Yıllığı**'nı [Deutsch-Französischen Jahrbücher'i] çıkarır. Buna yazı gönderen Engels ile 1844 Eylülünde buluştuktan sonra, işçilere daha çok bağlanır: **“Bunların dudaklarında kardeşlik bir lâf değil, bir gerçektir”** der. **Vorwaerts**'te Prusya aleyhtarı makaleler yazınca, Guizot tarafından Fransa dışına atılır (11 Ocak 1845). Paris'te başladığı ekonomik araştırmalarına Brüksel'de devam eder ve tarihçil maddeciliğin esaslarını, işçi devrimciliği ile birlikte bulur.

Engels

Engels Berlin'de komünist fikirleri edinir. 1842'de Kolonya'ya geçen Marks'a uğrayarak Manchester'a gider. Orada gelişmiş bir kapitalizmin işçiyi nasıl ezdiğini görür. Ve bir aşkçağız... İrlandalı işçi kızı Mary Burns onu İrlanda tarihi kadar, işçi hayatıyla da yakından ilgilendirir. R. Owen'in **New Moral World**'üne, Chartist **Northern Star**'a, **Ren Gazetesi**'ne makaleler, sonraları **Alman-Fransız Yıllığı**'na meşhur **“Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie**'sini gönderir

Üç işçi

Blanki darbesi üzerine kovulan “orman etüdyanı” Schapper ile onu “canlandıran” Bauer ve daha sonra “orta boylu Herkül” Moll, Londra'da **“Doğrular Ligi**”ni

kurmuşlar. Engels Lig'e girer. İşçinin aydını nasıl adam ettiğine şu sözü delildir: **“Bu üç gerçek insanın, o zaman henüz insanlaşmak üzere olan benim üzerimde yaptıkları güçlü etkiyi asla unutmayacağım.”**

1844 güzü, Paris'te Marks'a uğrayarak Barmen'e döner. Siyasi toplantıları hiç kaçırmaz. Eylül'den itibaren Marks'la başlayan mektuplaşmalarında fabrikacılığın lanetler okur. **“Romanesk bir sergüzeşt”** [romanlara konu olacak bir serüven-macera] geçirir. Manchester'da topladığı malzemelerle **“İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu”** eserini yazar. Böylece Doğrular Derneği ile Chartist hareket ve Marksizmi birbirine kaynaştırmış olur.

1845'ten Sonraki Hayat ve Faaliyet Şeması

Marks'la Engels'in birleşmesiyle birlikte Avrupa devrim ve işçi hareketinde yeni bir çağ açıldı. Marks'ın ve Engels'in hayatı bu çağla karışır. Biz ondan sonraki kırk elli yıllık mücadele döneminin şemasını bile burada maa-lesef veremeyeceğiz. Yalnız çeşitli aşamalara işaret edelim:

A- 1845'ten 1850'ye kadar

Marks ve Engels sahnede beraber.

I- Temas ve tartışma yılları (1845-46)

Pratik: Alman Weitling ve İngiliz sosyalistleriyle temas. Brüksel'de “**Komünist Muhabere Komiteleri**” kurulur.

Teoride: Marks'ın “**Serbest Değişim Üzerine Nu-**

tuklar”ı, “Feuerbach’a Dair Tezler”i. Marks ve Engels’in birlikte yazdıkları: “Kutsal Aile”, “Alman İdeolojisi”. Alman ideolojisinden kopuşlar.

II- Yazışma ve Bağ kurma yılları (1846-47)

Pratikte: Fransız hayalci [ütopik] sosyalistlerinden Proudhon ve taraftarı Grün ile kopuşma.

Teoride: Proudhon’un “Yoksulluğun Felsefesi”ne karşı Marks’ın yazdığı “Felsefenin Yoksulluğu”.

III- Nüfuz ve örgütlenme yılları (1847-48)

Pratikte: “Komünistler Ligi” kurulur.

Teoride: Onun yayın organı bir dergi ile programı “Komünist Partisi Manifestosu” çıkarılır.

IV- Devrim ve isyan yılları (1848-50)

Pratik: Devrim (Evvvelce Fransa’dan kovulan Marks, şimdi Brüksel’den de çıkarılır. Oradan Almanya’ya geçer).

Teorik organ: “Yeni Ren Gazetesi”dir.

B- 1850’den 1870’e kadar

Sahne Marks yalnız başına... (Engels, Manchester’den dolaylı olarak işbirliği yapar).

I- 1850 gericiliğinden 1857 krizine kadar

Kaliforniya ve Avustralya altın madenleri kapitalizme yeni bir hız verir. Komünistler Ligi dağılır (1852).

Teorik olarak bir taraftan geçen devrim ve sonuçlarının bilançosu yapılır: **“Fransa’da Sınıf Mücadelesi”** (1851), **“Louis Bonapart’ın 18 Brümeri”** (1852), **“Almanya’da Devrim ve Karşıdevrim”**, **“Kolonya Komünistlerinin Davasına Dair İfşaat”** (1853) eserleri çıkar.

Diğer taraftan, geçinme zoruyla, **New York Tribune** adlı Amerikan gazetesine gayet önemli makaleler gönderilir. Ve nihayet, Yeni Dünya ekonomik olaylarından da ilham alınarak, Marksizmin ekonomik alandaki araştırmaları tamamlanır.

II- 1857 krizinden 1864 Birinci Enternasyonal’e kadar

Marks’ın **“Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı”** (1859) ve **“Bay Vogt”** (1860) eserleri... Kriz 1844 ilâ 47’de yalnız Kara Avrupası’nda iken, şimdi İngiltere ve Amerika’yı da sarar. Almanya’da **“Genel İşçi Derneği”**, İngiltere’de **“Trade Union’lar”** şeklinde büyük ve siyasî dilekli işçi örgütleri kurulunca, Avrupa ölçüsünde bir işçi birliği gerekliliği ortaya çıkar. 28 Eylül 1864 tarihinde Londra’da Leh İsyanı hakkında yapılan ikinci uluslararası toplantıda, Marks’ın teklifi üzerine: **“Enternasyonal İşçiler Derneği”** kurulur. **Yasa’sını ve Açış Konuşma-**

sı'nı Marks yazar.

III- 1864'ten 1871 Paris Komunası'na kadar

Marks Birinci Enternasyonal'in ruhudur.

Pratikte: 1865 Londra Konferansı, 1866 Eylül Cenevre, 1867 Lozan, 1868 Brüksel, 1869 Basel Kongreleri.

Teoride: Büyük anıt eser **Das Kapital** 1863'te biter, ama tekrar gözden geçirilir. "**Kapitalin Üretim Süreci**" adlı birinci kitap 1867'de çıkar. Öteki ciltler Marks öldükten sonra çıkar. İkinci "**Kapitalin Değişim Süreci**, üçüncü "**Kapitalist Üretimin Tüm Süreci**" adlı kitapları (1885 ve 1889 tarihlerinde) Engels çıkardı. Bu eserler Fransızcada: (4+4+6=) 14 cilt tutar. Kapitalin IV'üncü kitabı, Marks'ın deyimiyle: "**Teorinin Tarihi**"dir. Fakat bunu Kautsky 1904'te "**Artıdeğer Teorisi**" adıyla bastırdı. (Fransızcaya 6 cilt olarak; "**Ekonomik Mezhepler [Akımlar] Tarihi**" ismiyle çevrilmiştir).

C- 1871 Paris Komunası'ndan sonra

Birinci Enternasyonal'in, Marks'ın ve Engels'in sönuşleri (İkinci Enternasyonal'in doğuşu).

I- 1871-1873

Enternasyonal'in son günleri... Fransız-Alman Savaşı'nda Fransız Ordusu imparatorla birlikte esir düşünce (2

Eylül 1870) Paris Halkı ve işçisi, seçim yaparak, Paris'i teslim eden burjuva hükümetine karşı 28 Mart 1871'de Paris Komunası'nı kurdu. Fakat Fransız burjuva hükümeti Alman Ordusu'yla birleşti ve 71 gün dövüşen Komuna'yı 28 Mayıs'ta ezdi. Devrimin bozulması işçi hareketine de etki etti. Enternasyonal içinde anarşist Bakunin taraftarlarının dedikoduları, serserice suikastları üzerine, Enternasyonal merkezi, 1872 Eylül Lahey Kongresi'nden sonra Engels'in teklifiyle Amerika'ya nakledilir. (1876'dan sonra fiilen yok olur) 1870'ten beri Manchester'dan Marks'ın yanına dönen Engels, bütün işleri ondan devralmıştı.

II- 1873-1883

Marks'ın son günleri... Marks siyasetten tamamen çekilir. Dehası yoksullukla artık yıpranmıştır. Nihayet zihnî aczi önünde ezilerek, kan tüküre tüküre son nefesini verir. (14 Mart 1883, saat öğleden sonra 3'e çeyrek kala).

III- 1883'ten sonra Engels

Bir taraftan Marks'ın on cilt tutan II ve III'üncü kitaplarını çıkarır. Yeniden basılanları, başka dillere tercümelerini gözden geçirir. Diğer taraftan dağılan Enternasyonal'in yerine doğan millî sosyalist partileri arasında bizzat irtibat [bağlantı-iletişim] rolü oynar. Uluslararası hareketin babalığını yapar. Nihayet bütün bunlardan kalan

boş zamanlarında: **“Konut Sorunu”**, **“Alman Meclisinde Prusya Rakısı”** gibi broşürlerden maada (başka), **“Almanya’da Köylüler Savaşı”**nı kitap halinde yayınladı. Diğer yazdıkları: **“Doğanın Diyalektiği”** (Marks-Engels Arşivleri, s. 141-281); **“Anti-Dühring”** (1877’de Vorwaerts’te, 1878’de kitabı); **“Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni”** (1886); **“Ütopik Sosyalizmden Bilimsel Sosyalizme”** (1880), **“İngiltere: Maddeciliğin Beşiği”** (1892), **“Maymunun İnsanlaşma Sürecinde Emeğin Rolü”**, vb...

1889 1 Mayıs’ında Paris’te **İkinci Enternasyonal** kuruldu. Engels karışmadı; nasihat [öğüt] veriyordu. 1893 Zürih Kongresi’ne sade bir davetli olarak girdiği zaman gördüğü müthiş alkışlar ve saygılı kabulü uluslararası işçi hareketinde ne kadar tanınıp sevildiğini anlamıştı. Fakat o, 1890 1 Mayıs’ındaki işçi gösterilerinden beri görmek istediğini görmüş ve **“Marks yanımda olmalıydı”** demişti. 5 Ağustos 1895’te gözlerini ebediyen [sonsuza dek] kapadı.

Türkiye ve Marks-Engels

Osmanlı Tarihinin önemli bir dönüm noktası da Kırım Savaşı'dır. Türkiye'de yabancı istikrazlar yani borçlar tarihi Kırım Savaşı'yla başlar. 1853 ile 1856 Rus-Türk Savaşı sırasında, Avrupa'nın 1848 devrimleri boğulmuş, irtica baş göstermişti. İngiltere'ye çekilen Marks, geçinmek için gündelik gazetelere makale yazmaya mecbur kaldı. Bu zorunluluk onu dünya siyasetiyle ve özellikle dünya siyasetinde önemli bir yer tutan Kırım Savaşı'yla, dolayısıyla da Türkiye işleriyle yakından ilgilendirdi.

O sırada Çar, dünya gericiliğinin şefi sıfatıyla, Avrupa devriminin en büyük düşmanıydı. Prusya kralı Çarın kayınbiraderiydi. Avusturya'da Macar devrimini bastıran Çarı, Avusturya kralı "baba" gibi sayıyordu. Ocak 1853'te Çar Nikola İngilizlerle birleşerek, Boğaziçi'ndeki "Hasta Adam"ın, yani Türkiye'nin mirasını paylaşmak istiyordu.

Bu hal, Türkiye'nin dünya politikasındaki durumunu

gayet diyalektik bir duruma sokmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, geri ve Asyaî bir memleket olmasına rağmen, onun Rusya tarafından alt edilmesi, dünyada gericiliğin kuvvetlenmesi demek olacaktı. Gene bu tarihçil diyalektik yüzünden, örneğin, zorba Osmanlı padişahı, Macaristan'dan kaçan devrim elebaşılarını her şeye rağmen himaye ediyordu. Bu objektif dünya durumunu göz önünde tutan Marks ve Engels, **Yeni Ren Gazetesi**'nde şunları yazıyorlardı:

“Türkiye’ye karşı açılacak bir savaş ister istemez Avrupa savaşıdır. Bu münasebetle ayağını sağlam bir surette Almanya’ya basarak orada karşıdevrimi tamamlaması, Prusyalıların Neuchâtel’i zaptederek nihayet, devrimin merkezi olan Paris’e doğru yürümlerine yardım etmesi, Kutsal Rusya için aranılıp da bulunamayan şeydir.”

Marks’ın ve Engelsin bütün görüşleri birer birer gerçekleşti. Avrupa isyanlarında Rusya **“Avrupa’nın Jandarması”** oldu. 1848 Şubat Devrimi Paris’te patlak verdiği zaman, gerici Fransız generali Cavaignac, el altından Rusya Çarıyla devrime karşı ittifak yaptı. Ve neticede, Rusya boğazlarda hâkim olmak istediği andan itibaren İngiltere’yi karşısında buldu.

Marks ve Engels, kendilerini bazılarına **“bir Türk”** zannettirecek derecede şiddetle Çar düşmanıydılar. 9 Şubat 1854 tarihli mektubunda Marks Engels’e yazıyordu:

“Urquhart’la buluştum. Hayretimi mucip olan komplimanı [Tuhafıma giden iltifatı] şu oldu: Makalelerin bir Türk tarafından yazıldığı söylenebilirmiş, fakat benim bir evrim taraftarı olduğumu bildirişim, onun bu fikrini hiç de doğrulamıyormuş.”

Türkiye’nin dünya politikasındaki yeri, Türkiye’nin ekonomik durumu, Türkiye içindeki milliyet [ulus] meseleleri, Türkiye’de mevcut sınıflar ve ilişkileri... Marks ve Engels tarafından kaleme alınan makalelerde hayret edilecek bir anlayış ve açıklıkla tespit edilmiştir. Bunlardan bazılarını okurken, insan ilgi ve bilginin derecesi önünde durular. Örneğin: Osmanlı Ordusu Tuna’yı geçmemeli; eğer Karadeniz Rus sahilinde falan noktaya Türkler asker çıkarırlarsa, Rus kalelerinin direnme gücü hiçe iner... gibi askercil ince taktik ve strateji tahminlerine kadar bu makalelerde ayrıntı bulunur.

Bütün bunları bu dar sayfalar içinde özetlemek bile mümkün değildir. Ayrıca “Türkiye ve Karl Marks” diye büyük ciltlerle araştırılmaya değerler.

Marks'ın Özelliklerinden

Bünye

Marks, kara yağız, levent yapılı, aslan heybetli bir adamdır. Onu 29 yaşlarında gören Rus yazarı **Anyenkov** şöyle tasvir eder:

“Bizzat kendisi, enerji, irade gücü ve bükülmez kanaat [inanç] sahibi bir insan örneği, aynı zamanda dış görünüşü bakımından da çok dikkate değer bir tipti. Başının üstünde siyah bir yele, eller kılla örtülü. Elbise çaprazlama düğmelenmiş. Dışarıdan görünüşü ve tavırları epey garip geldiği halde bile, gene ister istemez hürmet telkin eden hak ve kuvvet sahibi bir insan hali var onda... Hareketleri sallapati, ama cesur ve emin. Tavırları her türlü monden adabı muâşerete [sosyetik görgü kurallarına] doğrudan doğruya meydan okur. Fakat bu tavırlar bir istihfaf şemmesi (küçümseme sezintisi) ile mağrurdurlar.

Madenî bir tınlama ile çıkan keskin sesi, insanlar ve şeyler hakkında verdiği kökten (radikal) yargılarla olağanüstü ahenkli düşünüyor. Ancak hiçbir çelişki götürmeyen buyurucu sözlerle meramını ifade ediyor. Ve her buyuru sözcüğü, içimde âdetâ sancıya benzer bir iz bırakarak, her dediğine damgasını vuran bir tonla renk ve anlam kazanıyor. Bu ton, onun ruhlarına hükmederek kanunlar çizmek hususundaki tarihçil görevine karşı duyduğu derin güven ve kanaatini [inancını] ifade ediyordu. Gözüm önünde, insanın kimi hayalinde tasavvur ettiği biçimde bir demokratik diktatör canlanmıştı.”

Çalışma tarzı

Marks; **“Bilim egoist bir zevk olmamalı, insanlık için çalışmalı”** der. Bilimin sınıfçıl özelliği üzerinde durur: 1848 Devrimi’nde Paris Tıp Fakültesi yaralı işçiye bakmayınca, kükrer: **“Fakir fukara için bilim mevcut değildir.”**

Çok okur: Fizyolojiden Jeolojiye kadar bütün okuduklarıyla dövüşür. Yani eleştirici gözle okur. Okumayanı sevmez. Bu yüzden Liebknecht’e pek içerler.

Kaleme almadan önce çok derin araştırır. Her düşünceyi ilk ortaya atanı arar. Filân meşhur adamın sanılan fikrin, falan meçhul adama ait olduğunu meydana çıkarır: **“Tarihçil adaleti yerine getiriyorum. Herkesin hakkı-**

nı kendisine veriyorum”, der. Kapital’in 20 sayfası için, kütüphane dolusu anket ve raporu gözden geçirir. Arazi meselesini aslından incelemek için, 50 yaşına rağmen Rusçaya başlar ve altı ayda Puşkin’leri, Gogol’ları anlar.

Engels, Kapital (Kitap II) Önsöz’ünde:

“Marks’ın bizzat kendisinin dahi çok kere okuyamadığı meşhur yazısı”ndan söz eder. Onun yazışı da: “Hem güç, hem kolaydı: Çünkü incelenen konuya ait olaylar ve düşünceler aklına birdenbire yığıla hücum ediyorlardı; gücü çünkü özellikle bu bolluk, düşüncelerinin tamamen anlaşılmasına engel oluyordu.” der. (Lafargue)

Bu durum özel yazılarında göze çarpar: Almanca söz söylerken dilinden ansızın Fransızca bir atasözü, İngilizce bir laf pelesengi fişkirir.

“Konuşur gibi yazılmış, sık sık kabaca müstehzi [alaycı] ifade ve deyimlere rastlanan, araya İngilizce ve Fransızca teknik terimler serpiştirilmiş ihmalci bir üslûp: düşünceler, yazarın ruhunda nasıl gelişirlerse, öylece kağıda dökülüyorlardı.” (Engels, Kapital, Kitap II, Önsöz)

Yazdıklarını beğenmez.

“Son bir defa gözden geçirmedikçe yazılarını başkalarına göstermek mecburiyeti onu öldürürdü.” (Lafargue)

Bu yüzden **Manifesto**'yu geciktirince, Merkez Komite'den **“kendisine karşı gerekli tedbirler alınacaktır”** ihtarını alır.

Kapital için acele eden Engels'e yazar:

“Çalışmamın yetersizliği ne olursa olsun, bir meziyetleri varsa o da artistik bir bütün teşkil etmeindedir.”

Balzac'ın **“Meçhul Şaheser”** eseri var: Dahi bir ressam kafasındakini çizmek için tablosuna bütün ömrünce her gün sonsuz rötuşlar yapa yapa onu bir renk deryasına çevirir. Bakan hiçbir şey görüp anlamaz. Fakat artist, dalgın gözleriyle, önünde tahayyül ettiği şaheseri seyretmekte...

Marks, eserleri karşısında kendini Balzac'ın ressamına, benzetir. Evet, deha çok kere kendi acziyle güzelleşir ve büyür. Fakat hayır. Marks belki kendini asla tamamen anlatamadı. Lâkin çizdiği tarihçil tablo, yalnız devrini değil, geçmiş ve gelecek çağları bize ilk defa apaydın göstermedi mi?

İş süresi

Marks'ın çalışması devlerin güreşmesi demektir. Kendisini tanıyan işçi Lessner aktarır:

“Marks çok kere derdi ki: 8 saatlik işgünü talep ediyoruz ama kendimiz 24 saat içinde çok defa bu-

nun iki misli çalışıyoruz. Gerçekten Marks maalesef pek fazla çalışıyordu. Yalnız Enternasyonal’le uğraşmasının ne kadar zaman ve enerjiye mal olduğunu görmeyen tasavvur edemez [düşünemez]. Hâlbuki Marks, bundan başka hayatını kazanmayı ve tarihsel, ekonomik etütlerine malzeme toplamak için uzun saatlerini British Museum’da geçirmeye mecburdu.”

Marks’ın Kugelman’a mektuplarından:

“Eserime gelince, günde 12 saat onu kopya etmekle meşgulüm” (15. 01. 1866)

“Enternasyonal işi vaktimi o kadar alıyor ki, hiçbir gün sabahın üçünden önce yatamıyorum.” (14.09.1870)

Ve her devrimcinin başındaki dert: Günün 24 saatinde boş bir dakikası kalmadığı halde, “**işsiz**” yaşamak:

“İşi yoluna koymaya gelince, kitabım bitmezden önce bir iş tutmam söz konusu değildir. Yoksa, çoktan vaziyetimin elimliğinden sıyrılabilirdim.” (12.12.1868)

“Düşün monşer ki, eğer gün 48 saat olsaydı, gene aylardan beridir, günlük işimi bitirmiş olmayacaktım.” (27.07.1871)

Hastalık, işini durdurmaz, başka şekle sokar:

“Hastalığım esnasında (ki umarım yakında geçecektir) yazamadım. Ama mideleri bu çeşit yemi haz-

metmeye benimki gibi alışmamış kimseleri mariz [hastalıklı] kılmaya yetecek kadar koskocaman istatistik vesair malzemesi yuttum.” (06.03.1868)

Bir şey yapamayacak hale düşünce haykırır:

“İşte, gene birçok haftam kayboldu.” (11.01.1868)

“İki aydan fazla vaktim (hava tebdilinde) gülmeydi. Eserimin bitmesi de uzamakta! İnsanın çat diye çatlayacağı geliyor!” (06.04.1866)

Günlük hayat

Lafargue, Marks’ın âdeta bir günlük “mîkâtnâme”sini (yaşantı düzenini) şöyle çizer:

“Marks geceleri gayet geç vakit yattığı halde, sabahleyin daima saat 8 ile 9 arasında ayakta bulunur. Kara kahvesini içer, gazeteleri gözden geçirir. Ondan sonra çalışma odasına gider. Orada öğleden sonra saat ikiye üçe kadar kalırdı. Ancak yemek için ve bir de akşamları, hava müsait oldukça Hampstead Heath yanında bir gezinti yapmak için işini bırakırdı. Gündüzün kanepesi üstünde iki veya üç saat kadar uyurdu. Gençliğinde tüm gecelerini çalışmaya feda ettiği olurdu. Çalışmak onun için bir ihtiras olmuştu. İşe o kadar dalyordu ki, çok kere yemek yiyeceği aklına gelmiyordu. Sofra zamanlarında yemek salonuna inmesi için birçok defa çağırılması lâzım geliyordu. Ve daha

son lokmayı yutar yutmaz hemen çalışma odasına çekilirdi. Marks gayet az boğazına düşkündü, Hatta iş-tahsızlıktan şikâyet ederek, jambon, isli balık, turşuluk hıyar, havyar gibi çok baharlı şeyler vasıtasıyla bunu yenmeye uğraşırđı... Dimağının [beyninin] muazzam faaliyetinin cezasını midesi çekiyordu. Bütün vücudunu beynine feda ediyordu; en büyük zevki düşünmekti. Gençliğinde felsefe hocası olan Hegel'in şu sözünü tekrarladığını çok kere işitirdim: 'Bir haydudun caniyane düşüncesi, gökyüzünün bütün harikalarından daha büyük ve asildir'. Marks odasında yürüyerek çalışırđı, denilebilir. Ancak bir an için, yürürken kafasında hazırladığı şeyi yazmak üzere otururdu. Yürürken ve konuşma canlandıkça yahut enteresan bir çığıra girdikçe durarak çene çalmayı pek severdi."

Marks, gececiydi. Kugelmann'a:

"Fakat diyordu, ben gece işine çok alışığım. Gündüz okur, gece yazarım." (06.07.1866)

Geçim

Marks'ın, kendi emeğiyle Engels'in yardımından başka gelir kaynağı yoktur. Normal hayatını ancak kalemiyle kazanabilir. Halbuki zamanın devrimci gazeteleri para ile iş göremez. Marks ancak **New York Tribune** adlı Amerikan gazetesinden makale başına 1 sterlin alır. Bari devamlı olsa... 1857 krizi üzerine Marks 2 yıl açığa çıka-

rılır ve içerleyerek kendi kendisini yer:

“Bu çeşit bir paçavranın sizi kendi sandalı içine almasını bir talih eseri saymaya mahkûm olmak, cidden berbat şey. Fakir fukaranın evlerinde yaptıkları gibi; kemikleri döv, öğüt çorbasını yap... İşte böyle bir kumpanya içinde insanın bayağı mahkûm edildiği siyasî uğraş buna varıyor. Eşeklik bende ki, bilhassa son zamanlarda değil, fakat yıllardan beridir, o rezillere paralarından çok fazla şey vermek vicdanlılığını gösterdim.” (Engels’e Mektup)

Bir ara koca Marks iş aramaya çıkıyor. Demiryolu müstahdemliğine razı... Fakat kaligrafı [güzel yazı sanatı] imtihanından dönüyor:

“Ailemle birlikte kaldırım üstüne atılmamak için bir şimendifer ofisine başvurduğum. Bilmem talih mi, talihsizlik mi demeli? Yazımın kötü oluşu bu yeri ele geçirmeme engel oldu.” (Kugelman’a Mektup, 18.12.1862)

Marks’ın üzüntüsü, o ömrünü tüketen Kapital’i içindir. Yoksa:

“Bizzat kendim Amerika’ya gitseydim, buna (işsizliğe) bir çare bulurdum. Ama Avrupa’da kalmayı ve beni daha birçok yıl işgal edecek olan eserime devam etmeyi bir vazife sayıyorum.” (23.08.1866)

Avrupa’da Marks’a iş mi yok? Çok... Fakat o imzasını

her yere harcayamıyor:

“Eğer yanılmıyorsam daha önce de size anlatmış olduğum gibi, bizzat Bucher benden Königliche Preussische Staatszeitung’un *ekonomi muhabiri* olmaklığımi istemişti. Şu halde, görüyorsunuz ya, ona benzer gelir kaynaklarını kullanmak isteseydim, başka hiçbir üçüncü kişinin araya girmesine hacet kalmaksızın bunu yapabilirdim.” (07.01.1867)

İşsizlik, borç ve tefecileri Marks’a musallat etmekte:

“Sizden öğrenmek istediğim şey, en az iki yıl için yüzde 5 veya 6 faizle 1000 taler kadar bana ödünç verecek birisini veya azlık birkaç kişiyi (çünkü mesele her ne pahasına olursa olsun alenileşmeye gelmez) tanıyıp tanımadığınızdır. Şimdi ödünç almış bulunduğum ufak tefek meblâğlar için, yüzde 20 ilâ 50 faiz ödüyorum. Bununla beraber, her şeye rağmen alacaklılarımı daha uzun süre boşuna bekletmem ve beni, az buz değil, zincirinden boşanacak bir kızılca kıyamet tehdit etmektedir.” (13.10.1866)

Marks, her gazeteye yazamadığı gibi, her adamdan da ödünç alamaz:

“Hemen, birkaç satır. İşçilerin bana yazdıklarına göre doktor Jakobi tam bir *burjuva* olmuş, özel işle-

rimden dolayı kendisini hiçbir suretle rahatsız etmemek lazımdır.” (25.10.1866)

Marks bunu kişisel gururundan yapmaz. Davayı düşünür: Zamanın demokrat burjuvaları, işçi önderlerini halkın gözünden düşürmek için hep bu para oyununa başvuruyordu. Nitekim kan kusturucu yokluklara katlandığı halde bile, Marks'ın bizzat şahsına, işçi sırtından geçiniyor iddiasıyla hücum eden Herr Vogt'lar bulundu. Öyle muhterem ve meşhur doğa bilginlerinden Alman profesörü Vogt'lar ki -Tuileries Sarayı'nın arşivleri Cumhuriyetçilerin eline geçtiği zaman- Fransız İmparatoru Napolyon III'ten bir çırpıda 40 bin frank ihsan aldıklarını gösteren listeler -Marks'ın önceden sezdiği gibi- meydana çıkmıştı.

İbretle değer. Kendi yarısı olan Engels'ten başka hiç kimseden Marks yardım ve hediye istemez. Örneğin, tam zamanında Kugelmann 15 sterlin gönderiyor, Marks, Almanya'daki en samimi dostunun bu yardımına cevap olarak:

“Onu, size geri vereceğim bir avans olarak kabul ediyorum”, diyor.

Aynı dostuna kitap ısmarlarken, hatırlatıyor:

“Fiyat bildirimini ile birlikte tedarik ederseniz memnun olurum.” (11.01.1868)

Marks, o boğucu teorik çalışmasını kendi çıkarı için yapmaz. Bir ara Engels'le Kugelmann'ın bazı teşebbüsle-

rini sezinler. Bunu, “himaye” ve “reklam” sayarak, der ki:

“Bu gibi şeyleri faydadan çok zarar verici ve bir bilim adamının karakterine sığmaz sayarım.”

Marks, yeryüzünde biricik işçiyi savunan ve sahibini “sömüren” Kapital’inden cigara parası bile beklemez. Lafargue anlatır:

“Marks müthiş tütün içerdi. Bana derdi ki: “Kapital, onu yazarken içtiğim cigaraların parasını bana asla getirmeyecektir.”

Fakat Marks daha müthiş bir kibrit müsrifi idi:

“Çok kere piposunu veya cigarasını unutur ve sonra yakmak için İnanılmayacak kadar kutularla kibrit harcardı.”

Hani, Lafargue’ın dediğine bakılırsa, “Baba” Marks’a koskoca Kapital cigara değil, kibrit parasını bile getirmemiş, demek...

Odası

Marks’ın, zamanında bir ziyaretgâh olan Maitland Park Road’daki çalışma odası:

“Birinci katta bulunuyordu. İçine bol ışık veren geniş penceresi parka bakıyordu. Şöminenin iki yanında ve pencereye karşı kitaplarla dolu, gazeteler ve el yazıları taşan gözler bulunuyordu. Şöminenin karşısında ve pencerenin bir yanında kâğıtlar, kitap-

lar ve gazetelerle dolu iki masa vardı. Odanın ortasında, en aydınlık yerde, küçük ve gayet basit, üç ayak uzunluğunda, iki ayak genişliğinde bir masayla tahta bir koltuk mevcuttu. Koltukla kitap gözleri arasında deri bir divan vardı. Marks, dinlenmek için zaman zaman bunun üzerine uzanırdı. Şöminenin üzerinde gene kitaplar; cigaralar, sigaretler, tütün paketleri, mektup tartıları, kızlarının, karısının, F. Engels'in, Wilhelm Wolf'un fotoğraflarıyla karışmış duruyorlardı.” (Lafargue)

Kitapları

Marks, kâğıt ve kitaplarına hiç kimsenin bir düzen veya daha doğrusu bir düzensizlik vermesine müsaade etmezdi. Oysa düzensizlik ancak görünüşteydi; gerçekte her şey yerli yerindeydi; Marks istediği kitabı veya defteri daima kolaylıkla buluyordu. Hatta bir konuşma sırasında bile, ansızın lâfi keserek, söylediği sözü veya verdiği rakamı bizzat kitabının içinden bulur gösterirdi. Marks'la çalışma odası bir tek vücuttu. Oradaki kitaplar ve kâğıtlar, kendi organları imiş gibi, Marks'a itaat ederlerdi.

“Kitaplarını yerleştirmek konusunda, hiçbir simetriyi hesaba katmazdı: Büyük ve küçük boydaki ciltlerle broşürler birbirlerine karıştırlardı. Kitapları hacimlerine göre değil, içeriklerine göre sınıflıyordu. Kitapları Marks'a lüks eşya değil, iş âleti hizmetini görüyorlardı. Derdi ki: “Onlar benim kölelerimdir

ve keyfimin istediği gibi bana hizmet etmeye mecburdurlar.” Kitaplarını, biçimlerine, ciltlerine, kâğıdının veya basılışının güzelliğine bakmadan örseler, köşelerini kıvrır, kenarlarını kalem çizistirmeleriyle örter ve tarihsel pasajların altlarını çizerdi. Oraya notlar yazmıyor, fakat sadece, ara sıra, yazar hududu aştığı vakit bir ünlem veya soru işareti atıyordu. Altlarını çizmek için kullandığı sistem, aradığı fıkrayı [paragrafı] kolayca bulmasını mümkün kılıyordu. Şayarı hayret olan hafızasında iyice tutabilmek için, not defterlerini ve kitaplarındaki altı çizgili fıkraları aradan yıllar geçtikten sonra tekrar okumak âdetiydi. Hegel’in öğüdüne göre, bilmediğı dillerde yazılmış mısraları ezberlemek suretiyle, gençliğinden beri buna idman etmişti.” “Marks’ın, bilimcil araştırmalara ayrılan uzun bir hayat süresince özenle toplanmış binden fazla ciltlik kütüphanesi, kendisine gene yetmiyor, onun için Marks uzun müddet British Museum’un hararetili devamcısıydı ve kataloglarını tütün içer gibi süzerdi.”

Marks, yalnız kendi evindeki kitaplarla, British Museum gibi tozlu kütüphane arşivleriyle de yetinmez. Sahafaları, okka ile kitap satanları da kalburdan geçirirdi. Kapitali için gereken malzemenin bir kısmı, böyle ucuza tedariklenmişti [elde edilmişti]. Marks, İngiliz sanayi müfettişlerinin raporlarından çok yararlanmıştı:

“Marks bu mavi kitapların içinde gayet çok malzeme buldu. Bu kitaplar Avam veya Lordlar Kamerası üyelerine dağıtılır. Bu efendilerin bir kısmı kitapları atış hedefi gibi kullanırlardı; üzerlerine ateş ederler, merminin deldiği sayfa miktarına göre kurşunun tesir derecesini anlarılardı. Diğerleri aynı kitapları kilo ile satarlardı ve en iyisini de bunlar yaparlardı. Çünkü Marks’ın, zaman zaman uğradığı bir Long Acre tüccarından bütün bir eski kâğıt tomarını ucuzca satın almasını mümkün kılmış olurlardı.” (Lafargue)

Bazı özellikleri

Marks yorulunca ya volta atar yahut çok roman okur: Özellikle 18’inci Yüzyıldan Henry Fielding ve Tom Jones, modernlerden Paul de Kock, Charles James Lever, Alexandre Dumas Baba, Walter Scott, Cervantes, Balzac... Neşeli ve sergüzeştli [maceralı] şeyleri sever, üzülünce matematiğe dalar; karısı hasta iken namütenahi hesap (sonsuzluğa giden rakamlar) üzerine yazdığı eseri, uzmanları gayet değerli bulur. Bazen de evde karısı ve kızları yokken, açık saçık şarkıları, gençlerle birlikte curcunaya çevirir. Pazarları çoluk çocuğunun emrinde, yoldaşlarla beraberdir: Neşe ve nükte saçan, dünyanın en sevimli arkadaşı olur, gülmeye bayılır. Kır gezintilerinde, zabıtaya rağmen içilir. Eşeklere binilir. 8 gün kolunu kaldıramayacak bir cehitle [çabayla] kestane ağaçları taşlanır.

Marks'ın zaafa karşı büyük zaafı, kadın ve çocuk önünde görülür. Meselâ 1867 Haziranı'nda Londra'da asker gidişli, eşyası çok bir Alman kızına rastlar. İngilizlerde yardım âdeti yok. Kız Marks'ın istasyonuna gideceğini söyler. Marks yardımı kabul eder. Fakat yolda anlaşılır ki, Marks güneye, kız kuzeye gidecektir. Ne çare bir kere söz veren Marks gerisin geri döner. Kuzey istasyonuna saat 2'de varılır. Ne görsünler? Tren 8'de kalkacak. Marks tam 6 saat bekler. Kız kim olsa beğenilir? Marks'ın can düşmanı Alman Başbakanı Bismarck'ın yeneği!..

Gene o zamanlar Londra'da karısını dövme moda. Marks'ı, **“Karısını döveni öldürünceye kadar pataklansa gam yemez”** diyen Liebknecht anlatıyor. Bir akşam otobüse binmişler. Yolda bir meyhane, önu kalabalık:

“Meyhaneden bir kadın çılgığı: Katil var! İmdat! Marks alelacele otobüsten fırladı, ben arkasından... Kendisini alkoymak istiyorum. Ama uçan kurşun tutulur mu? Bir göz açıp kapayınca kendimizi kalabalığın ortasında bulduk ve yol veren kalabalık arkamızdan tekrar kapandı. Ne oluyor? demeye kalmadı, sarhoş bir kadın kendisini eve götürmek isteyen kocasıyla çatışiyordu. Dövüşen çift bizi görür görmez, barışarak üzerimize yürümeye başladı. Beriden etrafımızdaki kalabalık gittikçe daha ziyade çemberini sıkıştırarak, “mel'un yabancılar”a karşı

tehditkâr bir vaziyet alıyordu. Kadın hiddetinden deli gibi Marks'ın üzerine sıçradı. Muhteşem siyah sakalından yakalamaya çalışıyordu. Ben kasırgayı yatıştırmaya çabalıyorum, ama boşuna. Tam zamanında savaş meydanına yetişen iki güçlü kuvvetli İngiliz polisi olmasaydı, insancıl müdahale teşebbüsümüz bize pek pahalıya mal olacaktı.”

Marks, “yoksul çocuklara mıknaatla çekilmiş gibi sokulurdu. Belki yüz defa fakara mahallelerinden geçerken ansızın yanımızdan ayrılır, kapı eşiğinde palaspârelerle [eski püskü, yırtık pırtık giysilerle] oturmuş bir çocuğun saçlarını okşayarak, elceğizi içine bir peni veya yarım peni sıkıştırmaya giderdi.”

“Marks için çocuklar âlemi tamir edici bir ihtiyaç, içine tazelik veren bir rahatlıktı.”

“Hampstead Heath’de zaman zaman “süvari” oyunu oynardık. Marks kızlarından birisini omuzları üstüne kor, ben ötekisini alırdım. Artık, hadi bakalım kim daha iyi tırıs gidecek. Arada sırada ufak bir süvari muharebesine tutuşurduk. Zira kızcağızlar oğlanlar gibi kabadayı idiler ve düşüp vurulmaya ağlamadan tahammül edebilirlerdi.”

“Bir gün torunu Johnny, “Mağribî”yi (yani Marks’ı) atlı tramvay haline çevirmek şeytanlığını aklına koymuş, başladı Marks’ın omuzlarını dah çüş mahmuzlamaya... Engels ile ben de arabanın atları oluyorduk. Arabaya iyice koşulmamızla beraber, Maitland Park Road’daki Marks’ın küçük evinin ar-

kasında bulunan ufacık bahçe içinde bir koşudur, nasıl diyeyim, vahşice bir dörtnala gidiştir tutturduk.” “Artık gidiyorduk; Çüş! Deh! Her milletin dilinden çığlıklar: Almanca, Fransızca, İngilizce: Go on! Yallah! Hurra! Ve koca “Mağribî” öyle dörtnala kalktı ki, ter alınandan aşağı şakır şakır akmakta. Engels yahut ben yavaşlar gibi olmayalım. Merhametsiz arabacının kırbacı ıslık çalarak ensemizde şaklıyor: “Haydi be! Kötü beygirler, ileri!” Bu hal, Marks’ın damaladığı [güçten düştüğü] ve Johnny ile işi müzakereye döküp bir mütareke akdettiği [ateşkes sözleşmesi yaptığı] ana kadar sürdü.” (V. Liebknecht)

Aile

Marks gerçek bir aile babasıdır. Çalışmak için hastalığa meydan okurken bile Kugelman’a “Sağlık gereklerine uymaya, aileme hürmeten, arzum hilâfına [isteğime aykırı olarak] mecburum” der.

Karısı Jenny: “Parlak, hayran edici, boylu boslu, nadir güzellikte, kibar görünüşlü bir kadındır.” (Lessner).

Kendisi Argyll Düklerinden [Uçbeylerinden], kardeşi Prusya nazırı [bakanı] olduğu halde, “sanki prensleri karşılıyormuş gibi bir nezaketle ve iş elbisesiyle ameleleri karşılardı.”

“2 Aralık 1881’de komünist ve materyalist olarak öldü.” (Lafargue)

Toprağa merasimsiz gömülürken, Engels şöyle demişti:

“Eğer dünyada en büyük saadeti başkalarını mutlu kılmak olan bir tek kadın varsa, o da Jenny’dir.”

Marks’ın 2 oğlu ve 1 kızı ufakken yokluktan öldüler. Büyüyen 3 kızından;

“En genci Eleanor oğlan karakterli lâtif [yumuşak, hoş, ince bir güzelliği olan] bir çocuktur. Marks karısına takılırken, kız olarak dünyaya getirdiği Eleanor’un cinsiyetinde yanıldığını söylerdi. Öteki iki kızı, insanın tasavvur edebileceğinden daha lâtif ve daha ahenkli bir çelişki teşkil ediyorlardı. Büyüğü Madam Charles Longuet, babası gibi mat renkli ve gayet siyah saçlı, kara gözlüydü. İkincisi Madam Lafargue, pembe ve kumraldı. Altın renkli gür saçları sanki arkalarında batan güneşi saklardı. Anasına benziyordu.” (Lafargue)

Marks: **“Çocuklar ana babalarını terbiye etmelidirler”** der.

Daha 25 yaşında işçilerin **“Baba Marks”** dedikleri adamı, çocukları **“Mohr: Mağribî”** diye çağırırlar. (Saçlarından ve renginden kinaye.) O bu ismi imza gibi kullanır. Kızları işçi hareketine karıştırlar. Büyüğü 1882’de öldü. Küçüğü 1898’de kocasından ayrılınca; ortancası ko-

cası Lafargue’la birlikte kendisini faydasız sayarak 1911’de intihar etti.

Marks ailesinin bir önemli üyesi de, çocukluğunda hizmetine giren köylü kızı Helene Demuth’tur. Evin ekonomi bakanıdır. Marks’ı satrançta yener, ama “**Marks’ı eleştirenin ondan çekeceği vardır**” (Lafargue). Son günlerini Engels’in evinde geçirir. Markslarla aynı yerde gömülüdür.

İtiraflar

Marks, iki büyük kızının bazı sorularına şu şaka yollu cevapları vermişti:

1) En değerlendirdiğiniz meziyet nedir?	İnsanlarda sadelik, Erkeklerde kuvvet, kadınlarda zaaf. (O sırada Vogt’un saldırıları yüzünden Marks’ın karısı hastadır.)*
2) Sizin ayırt edici karakteriniz” nedir?	Amaçta birlik.
3) Sizce mutluluk nedir?	Dövüş
4) Sizce felâket nedir?	Boyun eğme.
5) Bağışlamaya en eğgin bulunduğunuz kusur nedir?	Birisine kolayca gösteriliveren güvenç.
6) Sizi en çok tiksindiren kusur nedir?	Kulluk.

- 7) Zıddımıza giden? **Martin Tupper.** (Bir anlık başarı uğruna her türlü tafrafuruşluğa [yukarıdan atıp tutmaya] düşen İngiliz şairi).
- 8) Beğendiğiniz uğraşı? **Eski kitapları kurcalama.**
- 9) Beğendiğiniz şairler? **Shakespeare, Eschyle, Goethe.**
- 10) Beğendiğiniz nesirci? **Diderot.**
- 11) Beğendiğiniz Kahramanlar? **Spartaküs, Keppler.**
- 12) Beğendiğiniz kadın kahraman? **Gretchen. (Karısı)**
- 13) Beğendiğiniz çiçek? **Defne. (Kızı Laura'nınkinden kinaye)**
- 14) Beğendiğiniz ad? **Laura, Jenny.**
- 15) Beğendiğiniz renk? **Al.**
- 16) Beğendiğiniz yemek (dish)? **Balık (fish).**
- 17) Beğendiğiniz tiryaki sözü? **"İnsancıl olan hiçbir şey bana yabancı kalmaz."**
- 18) Beğendiğiniz us? **Her şeyden şüphe. (Görünüşe aldanmamak)**

*Parantez içindeki açıklamaları ben kattım. (Hikmet Kıvılcımlı)

Hastalık

Marks'ın son 15 yılı, tipik bir artritlik hastalıklar serisiyle kaplıdır. Kırkıktan sonra, "Proletarya hastalığı" dediği kan çıbanları ve şirpençeler [aslanpençesi-kızılyara] başlar. Kugelmann'a mektupları anlatır:

"Kesiliyor, biçiliyor, *secundum legem artis* (tıp sanatının bütün kurallarına uyularak) gerekli tedavi yapılıyor, ama apseler gene durmadan çıkıyor, öyle ki iki üç gün bir yana bırakılırsa, sekiz haftadır zoraki istirahatteyim." (30.01.1868)

"Kopel bize gelmiş. Maalesef kendisini kabul edemedim: Zira lapalar içinde yatıyorum." (06.04.1868)

"Eski kan gülleri (biraz şairane ifade-i meram edelim [amacımızı anlatalım]) bana öyle taktik bir ustalıkla saldırdılar ki, yazmak için yerimde oturamıyorum." (17.04.1868)

Ellisinde karaciğer ağır basar:

"Karaciğerim yüzünden fazla ateş geçirdim." (1868)

"İlkbahar aylarında daima tutan ve beni her türlü zihin işinden alıkoyacak kadar rahatsız eden karaciğer hastalığından haftalardan beri mustaribim." (11.05.1869)

Nihayet akciğer de çatar:

“Bana gelince, Hannover’de son kalışımdan beri yakalandığım öksürük hâlâ devam etmekte.”
(14.02.1870)

1874’te: **“Baş ağrıları, uykusuzluklar”** vb...

Burjuva basını her gün öldüğünü yazar. Dostları tekzip eder. Marks metin bir Stoisizmle [Stoacılıkla] haykırır:

“Kes, şu gazetelerle çene yarışını ve bir daha ağzını yorma. Artık daha az cevap ver. Ben kendim, İngiliz gazetelerinin zaman zaman öldüğümü ilân etmelerine müsaade ediyorum ve bu sebeple en ufak bir hayat eseri göstermiyorum. Dostlarım aracılığıyla kamuoyuna sağlık haberimi veriyormuş gibi gözükmekten daha çok canımı sıkan şey yok. Hani bu işte büyük suçlu sensin.” (Kugelmann’a Mektup, 19.01.1874)

Ölüm

Engels’in aksine, Marks çalışma melekesini [yetisini] çabuk tüketir. Hekimden bir saatçik izin alsa hemen işe başlar. Azıcık çalışsa dimağ sektesiyle [beyin duralamasıyla] karşılaşır ve o zaman:

“Kafasız bir mahlûk olmak istemeyen her insan için çalışacak kabiliyette bulunmamak bir idam kararıdır.” der.

1881’de karısı ölünce ve 1882’de Cezayir yolculuğunda plörezi’ye [akciğer zarı iltihabına], kızı Jenny ölünce tekrar bronşite, sonra akciğer apsesine tutulur. Engels:

“Her sabah yolun köşesini dönerken, Marks’ın perdelelerinin inmiş olması düşüncesiyle soğuk bir ter döker.”

Nihayet, Marks kan tükürerek, **“İki dakika içinde sakin ve acısız söner.”**

Engels’in, mezar başında 17 Mart 1883’te söylediklerinden:

“14 Mart öğleden sonra üçe çeyrek kala düşünücülerin en büyüğü düşünmekten kaldı... Darwin nasıl organik doğanın gelişim kanununu keşfettiyse, tıpkı öylece Marks da insanlık tarihinin gelişim kanununu keşfetti.

“Lâkin bilim adamı Marks, onun varlığının yarısı bile değildi. Marks için bilim, tarihi harekete geçiren bir güç, devrimci bir gücü.

“Zira Marks, her şeyden önce bir devrimciydi.

“O, zorba hükümetler tarafından olduğu gibi, cumhuriyetler tarafından da sınır dışı edildi. Muhafazakâr burjuvalar tarafından olduğu gibi, müfrit [aşırı] demokratlar tarafından da iftiraya uğradı. O hiç aldırmadan, bütün bunları çör çöp gibi yolu üstünden kaldırıp attı ve ancak pek muztar (zorda) kal-

dıkça cevap verdi. Gene Marks, yeryüzünde, Sibiryada maden kuyularından kalkarak, Avrupa'yı aştıktan sonra California'ya kadar uçsuz bucaksız bir tepih gibi uzanan binlerce devrimci işçi tarafından yüceltilerek, sevilerek ve ağlanarak öldü.

“Marks'ın adı ve eserleri yüzyılları aşarak yaşayacaktır.”

Marks, Londra'da Highgate Mezarlığında ailecek gömülüdür. Bebel mezarına anıt dikmek istedi. Kızları razı olmadı. Sovyetler kemiklerini Kızıl Meydan'a taşımak istediler. Torunu Longuet -güya Marks'ı karısından ayırmamak bahanesiyle- buna engel oldu.

Engels'in Özelliklerinden

Bünye

26 yaşındaki “Engels, iriyarı, dümdüz, bir İngiliz gibi kibar ve ciddî tavırlı...” idi. (Anyenkov’dan)

Fakat “zaten Engels de, Marks ailesindendi. Marks’ın kızları ona ikinci baba derlerdi.” (Lafargue)

Onun için, 1890’da, Marks’ın kızı Eleanor’u dinleyelim:

“Engels 70 yaşındadır. Lâkin hiç göstermez. Daha vücudu da ruhu kadar gençtir. Altı kademlik boyunu bosunu o kadar canlılıkla muhafaza eder ki, bu derece yaşlı olduğu akla gelmez. Kırışmaya başlayan koca sakalı yüzünün iki yanından taşar. Siyah saçlarına bir tek ak bile düşmemiştir. Yahut hiç olmazsa bir ak tel, ancak dikkatli bir araştırma ile bulunur... Tanıdığım erlerin o en gencidir. Ve hatırladığıma göre bu son 20 yıl içinde de ihtiyarlamadı.”

“1869’da olduğu gibi 88’de de o, bulunduğu çev-

relerin ruhu mesabesinde [değerinde, hükmünde] idi.”

“Transatlantiklerle yolculuğumuz esnasında hava nasıl olursa olsun, güvertede bir gezinti yapmaya yahut bir bardak şarap içmeye her zaman hazırды.”

Mizaç

Bir arşivci; **“Engels kuru ve soğuk bir adam izlenimini verirdi”** der.

Oysa Eleanor anlatır:

“Engels ailesi gözünde “gaddar küçük yaramaz” idi. “Küçük yaramaz”ın “büyük adam” olduğunu ailesi belki şimdi bile anlamamıştır.” “Mizacındaki neşeyi annesinden tevarüs etmiştir [kalıtımsal olarak almıştır].”

“Babamın olduğu kadar, Engels’in karakterinin bir noktasında da biraz durmak isterim: Babamı daima cynique [kinik] ve müstehzi [alaycı], dostlarının olduğu kadar düşmanlarının da başına yıldırımlarını yağdırmaya hazır bir Jüpiter (Allahlar Babası) gibi tasvir ederler. Hâlbuki onun içe işleyen, tatlı, neşe ve şefkatle dolu güzel ela gözlerini bir defacık olsun gören, onun başkalarına da geçen gülüşünü bir defacık olsun işiten, bilir ki, müstehzi [alaycı] ve soğuk Jüpiter hülyalarla dolu bir varlıktır. Engels de hep zorba bir diktatör, keskin bir eleştirici gibi tasvir edilir. O katiyen böyle değildir.

“Onun affedemeyeceği bir tek şey vardı, o da saha-

tekârlıktı.

“Görev ve Parti disiplinine herkesten fazla bağlı bulunan Engels, hiçbir zaman aşırı derecede ham sofu (püriten) değildi. Onun kadar insanları anlamaya, küçük zaaflarımızı bağışlamaya kimse yatkın olmaz.”

Alçakgönüllülük

Marks, Eleştirisi'nin [Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı'nın] Önsöz'ünde Engels'in “Umrisse: Deneme”sini “dâhiyane” bulur. Ve **Kapital**'in en önemli noktalarında hep bu yazıyı anar. Gene **Kapital**'inde, Engels'in “**İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu**” kitabını “bewunderungswürdig: hayran edici” sayar. Bunlar Tarihsel Maddeciliğin ilk yazılarıdır.

Ona rağmen, Engels, Marksizm için hep:

“**Kendime ancak ufak bir kısmını atfedebileceğim bu eser**” der. “**Almanya'da Köylü Savaşı**” kitabının Önsöz'ünde: “**Tarihin biricik maddeci görüşü olan bu görüş, bana değil, Marks'a aittir**”, kanısını bir daha açıklar. Marks öldükten sonra, **Manifesto**'ya yazdığı 1883 tarihli Önsöz'de tekrarlar: “**Bu temelli fikir Marks'ın münhasır [özgün] ve mutlak malıdır**”. 1885'te **Anti-Dühring**'inde unutmaz: “**Bu kitapta işlenen görüş, en büyük kısmı bakımından Marks tarafından ve ancak pek ufak bir kısmında benim tarafından konulup geliştirilmiştir.**” Nihayet 1888'de çı-

kan **Ludwig Feuerbach** ile duyana duymayana son defa olarak bildirir: “**Temel ve güdücü fikirlerin çoğu... Marks’ın emeğinin ürünüdür... Benim getirmiş olduğum şeyi, Marks bensiz de pekâlâ başarabilirdi. Fakat Marks’ın yaptığını ben asla yapamazdım. Marks hepimizi geçiyor, hepimizden fazla uzağı, daha geniş ve daha süratle görüyordu. Marks bir deha (génie) idi; bizlerse, olsa olsa birer istidat [yetenek] (talent) idik... Onun içindir ki teori haklı olarak Marks’ın ismini taşıyor.**”

Böylece, Engels, daima Marks’ı kendisinden üstün gördü ve üstün gördüğü için ona daima omuz verdi.

Eleanor der ki:

“**Engels’in diğer bir özelliği ve belki en önemli karakteristik noktası feragatidir. Marks’ın yaşadığı sırada şöyle demek âdetiydi: ‘Ben ikinci kemanım. Oldukça müzikçiliği becerebildiğimi de sanıyorum. Fakat orkestramızda Marks gibi bir birinci keman bulunduğundan son derece memnunum.’ Bugün (Marks ölmüştür) orkestrayı idare eden Engels’tir. Ve O, kendi deyişiyle ‘ikinci keman’ olduğu zaman nasıl idiyse, gene öyle sade ve alçakgönüllüdür.**”

Bu konuda Ustalarımızdan ne kadar çok ders almaya muhtacız!..

İşbirliği

Marks'la Engels'in fikirleri gibi eserleri de çok defa birbirlerine kaynaşır. Birçok yazılarda Marks'ın cümlesi nerede biter, Engels'inki nerede başlar, bilinemez. Bazen Marks yazar, Engels de imzalar: **Manifesto**'da olduğu gibi. Bazen Engels yazar, makale Marks'ın imzasıyla çıkar: **New York Tribune**'de çıkan "**Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim**" yazılarının Marks'a atfedilmesi gibi. Bununla beraber, gerçekte eser gene, ne yalnız Marks'ın, ne yalnız Engels'indir. Manifesto'yu Marks kaleme almıştır ama Engels'in ondan önce yazdığı "**Vazifename**"si ile "**Komünizmin Prensipleri**" isimli eserler Manifesto'ya önyak olmuştu. Gene **Tribune**'de 1852 Ağustosuna kadar Marks bir şey yazmamıştı, fakat yazılacak şeyler hakkında Engels'e birçok malzeme ve notlar göndermişti. Elhasıl, Marks tarafından yazılan **Kapital**'in ikinci ve üçüncü ciltleri, Engels tarafından matbaaya verilmiş olmaktan çok, kaleme alınmış gibidir.

Marks, Engels'siz yapamazdı. Örneğin, Ditzgen'in bir kalem denemesi hakkında diyor ki:

"El yazısını okur okumaz cevap veremedim. Zira Engels'in bu hususta ne diyeceğini öğrenmeği bekliyorum." (Kugelmann'a Mektup, 05.12.1868)

Marks, **Kapital**'in ilk Önsöz'ünde:

“Hiç pâyeye vermediğim sözde kamuoyuna gelince” der. Buna karşılık ise: **“Engels onun için bütün bir kamuoyu idi. Onu ikna etmek, fikirlerinden yana kazanmak için Marks hiçbir şeyi ardına komazdı.”** (Lafargue) ‘

Marks’a, Engels’ten ödünç almak teklifini yapan Kugelmann şu çetin cevabı almıştı:

**“Onun nezdinde benim lehime bir üçüncü kimse-
nin hiçbir vesile ile müdahalede bulunmasını istemem.”** (Kugelmann’a Mektup, 25.10.1868)

Arkadaş Sevgisi

Engels ezeli âşığı. Fakat O, denilebilir ki tarihin en temiz “çoban aşkı”nı ülkü kardeşliğinde seviştikleri Marks’la yaşamıştı.

Engels; **“Şu Fransız matmazelleri olmasa hayat yaşanmaya değmezdi”** derken bile hep, Marks’ı Paris’te şöyle bir karşılıklı kadeh tokuşturmaya kandırmak amacını güderdi. Marks, Engels’i “arkadaş”lara tanıtırken, en sevdiği bebeğini etrafındakilere gösteren bir çocuk gibi heyecanlanırdı.

Lafargue der ki: Marks **“Engels’i bana göstermek için tâ Manchester’a kadar benimle beraber gitmişti.”**

Eleanor yazar:

Engels **Manchester**’da iken:

“iki dost hemen her gün mektuplaşıyorlardı, Mavro’nun -babamı evde böyle anardık- Engels’ten gelen mektupları okurken, yazan adam önünde imiş gibi, açık açık: “Canım, bu böyle değil!”, yahut “Hakkın var!” vb... deyişini hatırlarım. Fakat hiç gözümün önünden gitmeyen şey, Mavro’nun o mektupları okurkenki gülüşüdür. O kadar kuvvetli gülerdi ki, gözyaşları yüzünden aşağı akardı.”

“Engels Manchester’ı terk etmek üzere olduğunu bildirdiği zaman, bu haber, Marks ailesi için gerçek bir bayram olmuştu. Uzun süre geleceğinden bahsedildi duruldu. Geleceği gün Marks sabırsızlıktan çalışamaz hale gelmişti. Buluştukları zaman, iki dost bütün gece oturarak, tütün ve içki içmekle, son görüşmelerinden beri geçen bütün olayları birbirlerine anlatmakla sabahı buldular.” (Lafargue).

“Bundan sonraki on yıl içinde Engels, her gün babamın yanına gelirdi.” “Birçok kimsenin havsala-sına sığmayacak kadar geniş ve çeşitli konular üzerinde tartışıldılar. Çok defa da, birbirlerinin yanında hiç konuşmadan yürürler yahut her biri o sırada kendini en çok uğraştıran meseleden bahseder. Nihayet, son yarım saat içinde her birinin başka başka konular üzerinde konuştuklarını fark ederek, kahkahalarla gülerlerdi.” (Eleanor Marks)

Fedakârlık

Engels yalnız Berlin topçu alayında değil, bütün hayatında “gönüllü” oldu. Manchester’daki hayatı, tamam 20 yıl süren böyle bir gönüllü kalebentlikti*: 1848 devrimleri bozulup da irtica yılları başladığı zaman, hiç olmazsa Marks’ı, mücadele ve araştırmalarında yaşatmak gerekti. Ve o zaman Engels, kendi bilim adamı ve devrimci sıfatını, Manchester’daki fabrikanın kalem efendiliği içinde hapsetti. Bir taraftan Marks’la fikir alanındaki işbirliğine devam etti; diğer taraftan kâtiplik ve gazetecilikle beş on para kazanıp kendisini ve Marks’ı geçindirmeye çalıştı.

Manchester Guardian’a göre, Engels 1850’den 83’e kadar Marks’a: 4 bin sterlin (150 bin lira kadar) gönderdi. 1869’da, her yıl 350 sterlin gelire karşılık hissesini Ermen-Engels şirketine sattı. Böylece şirkete, Marks’ın ve kendisinin hayatını temin şartını kabul ettirmiş oluyordu.

Engels ayarında orijinal bir bilim ve kavga adamı düşünölsün. Bir de onun ihtiras derecesinde benimsediği mücadele ölküsü uğruna, ölkü mücadelesinden velev kısmen ve geçici olarak çekilmeye katlandığı göz önüne getirilsin. Bu, ancak her aşkın üstünde olan hakikî ölkü yoldaşlığı ile izah olunabilir. Onun için:

**“Bu durumdan şikâyet eden asla Engels olmadı!
Tersine O, vazifesine neşe ve sükûnla devam ediyor-**

* Kalebent: Kale dışına çıkmamaya hüküm giyen suçlu.

du. Hidemât-ı şâkkası (ağır kürek cezası) sona erdiğinde onunla beraberdim. Bütün şikâyetsizliğine rağmen, bu acı yılların ona neye mal olduğunu o zaman anladım. Bir sabah, sonuncu defa olarak yazıhanesine gitmek üzere ayakkabılarını giyerken: “Artık bu sonuncudur!” diye sevinçle ve zaferle haykırdığımı hiç unutmuyacağım. Birkaç saat sonra, onu beklemek için sokak kapısının önüne oturmuştuk. Evinin karşısındaki tarlacıktan doğru gelişini gördük. Bastonunu havada sallıyor ve taşkın bir neşe ile şarkı söylüyordu. O akşam şampanya ile bayram ettik. Hepimiz sevinç içinde idik. Şimdi bunları hatırladıkça gözlerim yaşıyor.” (Eleanor Marks)

Bilim ve Pratik

“Marks Engels’le iftihar ediyordu. Dostunun bütün manevî ve zihnî meziyetlerini ballandıra ballandıra anlatmakla bitiremiyordu. Engels’in olağanüstü bilgi zenginliği, Marks’ı coşturuyordu.” (Lafargue)

“Engels’in bilgileri olağanüstü çeşitli idi. O, hemen hiçbir şeyin yabancı değil. Doğa tarihi, kimya, botanik, fizik, filoloji (1870’de Figaro Gazetesi 20 dilden anladığını yazıyordu), ekonomi politik ve daha ne diyeyim, tâ Askercil Taktik’e bile vakıftı.” (Eleanor Marks)

Marks’la Engels’in birbirini tamamlamaları, çeşitli bilgi alanlarında işbölümü yapımlarıyla mükemmelleş-

miştir. Örneğin, 1853'te “korkunç” Şark Meselesi için Marks, Engels'e başvurdu. 1855'te, Avrupa orduları hakkında aylık Amerikan dergilerinden **Putnam's Review**'e yazmak için, Marks Engels'e bildiriyordu:

“Eğer vaktin makale yazmaya müsait değilse, bana malzeme göndermen lâzım, ben yazarım. Ama o takdirde, konu hakkındaki cahilliğim belli olduğuna göre, netice ister istemez acıklı olacaktır.” (Mektupları)

Marks'la Engels'in mektuplarında çok kere şu özellik göze çarpar: Marks daima derin teorinin hamurunu yoğururken, Engels ona hep pratiğin mayasını katar. Örneğin, bir sosyalist bibliyoteği açmak düşünüldüğü vakit, Engels fikirlerini şöyle anlatır:

“(...) Burada teorik yararı PRATİK ETKENLİĞE (Majüskülleyen, - Hikmet Kıvılcımlı) **feda etmek gerekeceğini sanıyorum.” “Her ne olursa olsun Almanlar üzerinde PRATİK VE KESİN BİR TESİR** (Majüskülleyen, - H. Kıvılcımlı) **yapacak ve bizden önce başkalarının söylediklerini tekrarlamaktan bizi koruyacak eserleri almak mutlaka gereklidir gibi geliyor bana.”** (Marks'a Mektup, (*) Majüskülleyen, - H. K. 17.03.1845)

Marksizm, onun için “Pratik+Teori”nin en yüksek sentezi oldu. Kuru teori bazen Engels'i cidden çileden çıkarırdı:

“Zaten bu teorik geviş getirmeler her gün biraz daha fazla canımı sıkıyor. Ve hâlâ “insan” hakkında kaydetmeye mecbur kalınan her söz, ilâhiyata, soyutluğa veya kaba maddeciliğe karşı yazılması gereken her satır beni çıldırıyor. Bununla beraber biz, yalnız kalemimizi kullanmaktan öteye geçmediğimiz sürece (ve fikirlerimizi doğrudan doğruya ellerimizle veya gereğinde yumruklarımızla gerçekleştiremedikçe) yapılacak bundan daha iyi şey de yoktur.” (Marks’a Mektup, 20.01.1845)

Engels’in, bir zaman pratiğine atıldığı askerlik hususundaki bilgisi, onu dost ve düşman gözünde **“general”**liğe terfi ettirmişti:

“(Yazdığı) makaleler genellikle adını gizlemek isteyen bir generale atfolunuyordu [mal ediliyordu]. Amerika’da yapılan bir tahmine göre, bu, General Winfield Scott’ın tâ kendisiydi. Bu zat, Amerika’nın en tanınmış generallerinden olup, 1853’te sol Whig (Liberal) Parti tarafından başkanlığa aday gösterilmişti.” (Palmerston Girişi)

“Engels, Sedan Meydan Savaşı’nda Fransız Ordusu’nun ezileceğini önceden haber verdi. O zamandan beri aramızda lâkabı general oldu. Kız kardeşim ona General Staff derdi. Bugün bu ismin daha geniş anlamı vardır. Engels, bizim işçi ordumuzun generalidir.” (Eleanor Marks)

Çalışma

Engels'in gençliğinde nasıl ve niçin çalıştığını, örneğin **“İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu”** adlı eserini yazarken Marks’a gönderdiği şu mektuptan anlayabiliriz:

“Kulaklarımın üstüne kadar İngilizce gazete ve kitaplar içinde gömülüym. Oradan, İngiliz proleterlerinin durumu hakkındaki kitabımı çıkarıyorum.

“İngilizlere işledikleri günahların güzel bir katalogunu çıkarıyorum.

“Zaten kendiliğinden anlaşılır ki, semerine vuruyorum, fakat maksadım eşeğidir.” (Marks’a Mektup, 19.11.1842)

Buradaki “semer” İngiltere ve “eşek” Almanya’dır.

F. Engels, 70 yaşından sonra bile ne ibret alınacak şekilde çalıştığını **Kapital**’in Üçüncü Cildinin Önsözü’nde şöyle anlatır:

“Beni önce ve bilhassa sıkın şey görmemdeki devamlı zaaf [yetersizlik] oldu. Bu zaaf beni birçok yıl yazı işlerimden uzak durmaya mecbur etti. Ve hatta şu anda bile, ancak müstesna hallerde [özel durumlarda] yapay ışık altında yazmama imkân veriyor. Reddedemeyeceğim başka işler de üstüne eklendi: Marks’a ve kendime ait eserlerden yenilerinin basılması ve eskilerinin tercümesi, dolayısıyla -yeniden etütlere girişmeden yapamayacağım- düzeltmeler,

önsözler, tamamlayıcı ilâveler; fakat bilhassa birinci kitabın (Kapital'in) İngilizce tercümesi... Bu basımın metninden ben sorumlu olduğumdan, çok zamanımı alıyor. Son on yıl zarfında uluslararası sosyalist edebiyatının müthiş çoğalışını ve hele Marks'a ve bana ait eserlerin birçok tercümelerini takip eden her insan: çeviricilere faydalı olabilecek kadar bildiğim ve çalışmalarını gözden geçirmek mecburiyetine girdiğim dillerin sınırlı oluşundan dolayı kendimi şanslı saymama elbette hak verecektir. Fakat bu alandaki edebiyatın çoğalması, ancak bizzat ona karşılık düşen uluslararası işçi hareketinin çoğaldığının işaretiydi. Ve bu durum da bana yeni yeni görevler dayatıyordu. Genel çalışmalarımızın ilk günlerinden beri, Marks'la benim, çeşitli ülkelerdeki millî sosyalist ve işçi hareketleri arasında aracılık vazifesini kısmen üzerimize almamız gerekmişti. Hareketin bütünündeki genişlemeyle birlikte işimiz de çoğalıyordu. Marks hayatta olduğu sürece -her şeyde olduğu gibi, burada da- işin büyük yükünü üzerine almıştı. Fakat ölümünden sonra, boyuna çoğalan işler artık yalnız benim sırtıma biniyordu. Gerçi, zamanla çeşitli işçi partileri arasında doğrudan doğruya ilişkiler kurulması bir kural haline geldi ve bereket versin gittikçe de geliyor. Ama yine de, teorik çalışmam bakımından isteyebileceğimden daha sık olarak yardımına başvuruluyor. Elli yıldan fazla bir süreden beri harekete faal olarak katılmış benim gibi bir kimse için,

bu durumun dayattığı işleri derhal yapmak kaçınılmaz bir görev oluyor. Tıpkı 16'ncı Yüzyılda olduğu gibi, çalkantılar içindeki çağımızda da; sosyal meselelerde salt teorisyen geçinenler ancak irtica kamında bulunurlar ve bundan dolayı bu baylar, gerçek teorisyenler olmak şöyle dursun, irticain basit birer meddahından başka bir şey değildirler.

“Londra’da oturmaklığım yüzünden, parti temaslarımı kışın bilhassa yazışma yoluyla, yazın ise hemen daima şahsen yerine getiriyorum. Bunun yanında, sayısı daima artan memleketlerde ve sayısı daha da çok artan bir sürü yayın organlarıyla hareketin gidişini izlemek mecburiyeti, ara vermeden çalışma gerektiren işleri ancak kışın ve bilhassa senenin ilk üç ayında başarmamı mümkün kılıyor. İnsan yetmiş yaşına girdiği zaman beyin zarları meş’um ve mukadder [uğursuz ve kaçınılamaz] bir yavaşlıkla işliyor. Güç bir teorik meselede, eskisi kadar kolayca ve çabucak ara vermelerin üstesinden gelinmiyor. Dolayısıyla da, bazen öyle oluyor ki, bir kış esnasında tamamen bitmemiş olan bir işin büyük bir kısmını, ertesi kış yeniden ele almak gerekiyor.”

Ustalarımız böyle çalıştılar. Ve böyle çalıştıkları için öyle Usta oldular.

Ölüm

Engels, son günlerinde İkinci Enternasyonal'in kongrelerine karışmaz; yalnız, öğrencilerine öğüt verirdi. 1893'teki Zürih Kongresi'ne de bir davetli gibi gitmiş ve öyle kalmak istemişti. Fakat o ne müthiş alkış ve yüceltme tufanı idi! Engels o zaman, bütün dünyada ne kadar tanınıp sevildiğini görmüştü.

Artık gözlerini sükûnetle kapayabilirdi: 05 Ağustos 1895'te Engels, emsalsiz bir parçası olarak geldiği koca doğaya tekrar karışıp gitti. (Cesedi yakılıp, külü Kuzey Denizi'ne savruldu.)

Devenir Social yazıyordu:

“İlk safta bulunabilecekken, kendi gönlüyle ikinci safta kalan bir adam öldü. Fikir, onun fikri ölmedi, ayaktadır.

“Büyük işçi ölmüştür. Kudretli ellerinden fırlayan çekiç yerededir. Belki uzun zaman orada kalacaktır. Fakat onun örsünden çıkan silâhlar daima şurada, sağlam ve parlaktır.

“Ne Marks, ne Engels herkesten daha çok ve hiç kimseyle ölçülemeyecek biçimde hazırladıkları büyük işleri gerçekleştirmiş görmek sevincine eremediler; fakat şayet insanlar, kendi iyilikleri için çalışanların hatıralarını saklamayı bilirlerse, bu iki büyük adam kendi hatıralarının ölmezliğini temin etmişlerdir.”